

AKADEMİK ARASTIRMALAR DERGİSİ

Kasım 2010 - Nisan 2011

Yıl: 12 Sayı: 47-48 Cilt: II

İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti
İstanbul Özel Sayısı

JOURNAL OF ACADEMIC STUDIES

November 2010 – April 2011

Volume: 12 Number: 47-48

Istanbul 2010 European Capital of Culture
Istanbul Special Issue

Maestro

XIX ve XX. Yüzyıllarda Bir Edebiyat, Kültür ve Sanat Muhiti Olarak İstanbul Kahvehaneleri

Belkıs Altunış Gürsoy*

Kahvehane ve kıraathanelerin gerek bizde gerek Avrupa'da diğer birçok fonksiyonunun yanı sıra bir edebî mahfil, bir kültür ve sanat muhiti olma özelliği taşıdığı bilinir. Bizde ilk kahvehanenin ne zaman açıldığı hususundaki bilgiler muhtelifdir. Bazı kaynaklar, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde 1554 yılı üzerinde dururlar. Alman araştırma-cı Land Avrupa'da ilk kahvehanenin 1551'de İstanbul'da; İsmail Hami Danişmend ise Kanûnî devrinde 1555'te faaliyete geçtiğini ifade eder. Birbirlerine yakın bu üç farklı tarih neticede Kanûnî dönemi üzerinde birleşmektedir. Halepli Hakem ve Şems adlı iki kişinin 1553-54 yılların-da Tahtakale mevkiinde büyük bir kahvehane açtığını çeşitli kaynaklar bildirir.

Kahvehaneler günde beş vakit ibadet etmek maksadıyla namaz vakit-lerinden önce caminin açılmasını beklemek veya iki namaz arasındaki vakti geçirmek isteyenler için öncelikle her caminin yanında açılmıştır. Hicrî X. asırda Yemen'den kahve gelince burada oturanlara birer kahve vermek âdetten olmuştur. Daha sonra matbaa ve kitap yayıncılığı ortaya çıkınca kıraathane şekli ortaya çıkmış, namaz vaktine kadar halkı oyala-mak için *Hamzanâme*, *Battalgazi*, *Binbir Gece*, *Kan Kalesi* gibi kitaplar okunmaya başlamıştır.

İstanbul'da ediplerin toplandığı meşhur kahvelerden biri 1583 yılın-da açılır. Mâcuncuzâde bununla alâkalı olarak tarih düşürmüştür. Kısa zamanda İstanbul'un her tarafında yayılan kahvehaneler, I. Ahmed'in son dönemlerinde ilk olarak lüks bir şekilde Hahıcılar Köşkü'nde açılır. Bütün dünyaya Yemen'den yayılan kahve, zaman zaman Avrupa'da ve bizde zararlı sayılarak yasaklanmışsa da, bu yasağa fazla riayet edilme-miş olduğu söylenebilir. Kahvehaneler birer tembel yuvası ve dedikodu mahalline dönüştüğü için, III. Murad, III. Mehmed ve IV. Murad dö-nemlerinde zaman zaman kahve yasağı getirilmiş, bazan buraların yı-kıldığına da şahit olunmuştur.

Buna rağmen kahvehanelerin diğer fonksiyonlarının yanı sıra birer kültür ve sanat mahfili olma özelliği taşıdığı da gözlenir. Kanûnî döneminden itibaren kahvehanelerin kültür ocağı olması hususunda tedbirler alınmış, birer kıraathane haline getirilmesi istenmiştir. Okuma geleneğinin yerleştirilmeye çalışıldığı bu mekânlarda, sahaflardan kiralanan kitaplar okuma bilen biri tarafından okunurdu. Kahvehane sahibi de kıraat eden müşteriden ücret almazdı. Ayrıca bu mekânlarda meddahlar hikâye anlatır; karagöz, kukla, ortaoyunu gibi geleneksel Türk temaşa sanatından oyunlar sahnelenirdi. Âşıklarla klasik müzik sanatkârları bu mahallerde sanatlarını icra ederlerdi.

Peçevî XVII. yüzyılda devlet erkânı hariç bütün kibar ve zarif İstanbul erkeklerinin kahvehaneleri doldurduğunu yazar (Ebüzziyâ 1912b: 15; Ünver 1962: 53). Şair, edip ve âlimler ilgi alanlarına göre çeşitli gruplar oluşturdular. Edebî birer muhit olma özelliğini taşıyan buralarda eşi dostu toplayabilmek için ziyafet verenler dahi bulunurdu. Osmanlı tarihçileri kahvehaneleri “mekteb-i irfân”, “mecmâ-i irfân” ve “mecmâ-i zürefâ” olarak adlandırır.

Avrupa’da da ilk kahvehanelerin birer akademi havasında olduğu görülür. Bu kahveler ilim ve sanat erbabını cezbedip, bir araya getiren mekânlar hüviyetiyle karşımıza çıkarlar. Bizim kahvehanelerin, İngiliz kulüplerine örnek teşkil ettiği bilinir. Kahve ve kahvehane Avrupa ve Amerika’ya Türkler kanalıyla girmiştir. Avrupa’da ilk kahvehane 1640-1645 yılları arasında Venedik’te açılmıştır. Londra’daki ilk kahvenin de 1673 yılında yine Venedikliler tarafından açıldığı kabul edilir. Londra’daki kahvehanelerin ilk müşterilerini, yüksek sınıfa mensup insanlar teşkil ederler. Birer küçük kütüphanesi olan bu şık ve güzel yerler, bir ara hükümet eliyle kapatılmıştır. XIX. yüzyılda Paris’te muhtelif sanat erbabının farklı kahvehanelerde toplandığını, buraları birer meslekî kulüp haline getirdiklerini biliyoruz. Bu mekânlar; tanışma, görüşme, bilgi alışverişinde bulunma, paylaşma ve tartışma için uygun zeminler oluştururlar.

XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk yarısında bizim dünyamızı çok yönlü bir şekilde etkilemiş bulunan Fransa’da da kahvehaneler birer mahfil hükmünde olmuştur. Bu hususu birkaç örnekle açalım:

Paris’te ilk kahvehaneyi XVII. yüzyılda Paskal isminde Halepli bir Ermeni, Kirkor adlı bir arkadaşıyla beraber açmıştır. Paskal’dan sonra Sicilyalı Procopé olarak bilinen bir İtalyan’ın 1684 yılında **Procopé** adıyla son derece güzel bir kahvehane açtığını, bu mekânın XIX. yüzyılın son yıllarına kadar yaşadığını biliyoruz. Comedia Française’nın karşısında olan bu kahvehanenin müdavimleri meşhur kimselerdir. Du Bellay, Lemier, Crebillon, Jean Baptiste, Rousseau, Piron, Diderot,

Fontennelle, Voltaire bu isimlerden bazılarıdır. Sonradan Victor Hugo, Thiers, Jules Janin. Garabette gibi meşhurlar da bu kahvehaneye gelip gidenler arasına girmişlerdir. Bu kahvehanede Voltaire'in oturduğu koltuk hâlâ muhafaza edilmektedir. Balzac'ın "İnsanlık Komedi" adı verilen külliyatındaki bazı tiplerin bu kahvehanenin müşterileri arasından çıkarıldığı bilinir. Théophile Gautier de bu mekâna gelir. Şair Verlaine'in "Madame Aubin" adlı manzum piyesi ilk defa bu kahvehanede oynanır. Şair Verlaine, Oscar Wilde, Anatole France, Huysmans gibi isimler de bu mahalde oturmuşlardır. Yeni Osmanlılar 1868 yılında Paris'e kaçınca kış gecelerini genellikle bu kahvehanede geçirirler (Güntekin 1929 , 8-12, Lagarde- Michard 1966: 7-9, Toros 1998: 59-60; Rado 1977: 13-14).

La Closerie des Lilas, 1803 yılından beri meşhur ve kibar kimse-lerin devam ettiği bir kahvehanedir. Jöntürkler'den Hoca Kadri Efendi, Yahya Kemal Beyatlı, Lord Byron, Anatole France, Andre Gide ve Lenin bu kahvenin müdavimlerindedir (Toros 1998: 61-62).

Cafe Voltaire, Palais du Luide Evan'de olup Voltaire'in devamlı olarak gittiği bir kahvehanedir. Fransa'da neşrolunan edebî mecmuaların tamamı, İngiliz ve Alman mecmualarının da en meşhurları burada bulunur.

Cafe de La Regance, 1718'de Fransız Tiyatrosu Meydanı'nda açılmıştır. Diderot, Dalambert, Voltaire, Marmontel, Bernardin de Saint Pierre, Chamfort, Avusturya İmparatoru II. Josephe, Robespierre, Bonaparte, Alfred de Musset gibi isimler bu kahvehaneye sık sık gelirler (Ebüzziyâ 1912a: 17-21).

Vachette, XIX. yüzyılın meşhur kahvehanelerinden bir olan bu mekân; sanat ve edebiyat dünyasında önemli bir mevki sahibidir. Yahya Kemal'in devam ettiği kahvehanelerden biri olan Vachette, devrin edebiyatçılarıyla dolup taşar. Buraya Jose de Heradia, Jean Moréas gibi dönemin önemli şairleri gelip giderler. Hoca Tahsin Efendi'nin de Paris'e her gidişinde bu kahvehaneye devam ettiği bilinir (Rado 1977: 14-15).

İstanbul'da XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın son çeyreğine kadar birer edebiyat, kültür ve sanat mahfili konumunda olan belli başlı kahvehaneleri dört ana başlık altında toplayabiliriz:

1. Bir Edebiyat, Sanat ve Kültür Mahfili Olarak Kahvehaneler
2. Meddah Kahvehaneleri
3. Karagöz ve Kukla Oynatılan Kahvehaneler
4. Semâî Kahvehaneleri

1. Bir Edebiyat, Sanat ve Kültür Mahfli Olarak Kahvehaneler

İstanbul kahvehanelerinin birçoğu, zamanının birer kültür ve sanat mahfli hükmündedir. Osmanlı döneminde etkin bir konumda olan kahvehane kültürü; Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren bilhassa sur içi İstanbul'unda varlığını devam ettirir. Kahvehaneler genellikle Sultanahmet-Çemberlitaş çizgisiyle Şehzadebaşı ve Fatih'te yer alırlar. Edebiyat, sanat ve ilim adamları için birer toplantı mahalli olarak bilinen kahvehanelerin en meşhur olanlarından bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Mahmud Paşa Camii yanında bulunan bir kahvehane, XIX. yüzyılın meşhur edebî muhitlerinden biridir. Herhangi bir kimsenin oturmadığı bu kahve, ilim ve sanat erbabının birlikte sohbet etme, bilgi ve görgü paylaşma muhiti olarak tanınır. *Cerîde-i Havâdis* muharirlerinden Ali Efendi, Hâfız Müşfik Efendi, Abdi Bey, Münif Efendi, Ethem Pertev Efendi, Riyâziyeci ve Müneccimbaşı Osman Sâib Efendi, Bekir Sâmi Paşa, Şair Lebib Efendi, Mithat Paşa, Attar Hacı Ahmed Efendi, Recâi Efendi. Ahmed Fâris Efendi, Vakânüvis ve *Takvîm-i Vekâyi* muhahhihi Lutfi Efendi, Bursalı Sâkib Efendi, Kâzım Bey, Ziyâ Paşa, Hayri Efendi, Fatîm Efendi gibi isimler bu kahvede toplanırlar. Bunlarla görüşmek isteyen kimseler de bu mekâna gelirler (Ünver: 1963; Ünal 1966: 24; Koçu 1976: 9).

Uzun Kahve, Okçularbaşı Kırâathanesi, Kırâathâne-i Osmânî adlarıyla anılan sonradan **Sarafim Kırâathanesi** olarak tanınan kahvehane; Beyazıt'ta (Okçularbaşı'nda Reşid Paşa Türbesi'nin karşısında bulunan) yer alır. Bu kahvenin Mustafa Reşid Paşa'nın (1799-1857) son yıllarında veya ölümünden hemen sonra açıldığı söylenir. *Cerîde-i Havâdis* ve *Takvîm-i Vekâyi* gazeteleri her hafta, biri salı diğeri perşembe günleri olmak üzere bu kahvehaneye gelir. Sonraları bu gazetelere ilâveten *Tercümân-ı Ahvâl*, *Rûz-nâme*, *Tasvîr-i Efkâr*, *Mecmûa-i Fünûn*, *Mir'at* gibi günlük gazete ve mecmualar da dahil edilir. Ebüzziyâ Tefkîk Bey'in bu kahvehaneye devam etmek uğruna kalemdeki görevini ihmal ettiğini biliniz.

Bu kahvehaneye gelenler arasında Nâmık Kemal, Kâzım Bey, Ebüzziyâ Tefkîk, Galib Bey, Hâlet Bey, Âyetullah Bey, Hasan Suphi, Ali Bey, Refik Yûsuf Bey, Aziz Bey, Vidinli Tefkîk Paşa, Müstecâbizâde İsmet, Hersekli Ârif Hikmet, Süleyman Paşa, Hacı Reşid Efendi, Said Efendi, Kırîmî Aziz Bey, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Yûsuf Paşa, İbnülemin Mahmud Kemal, Hoca Tahsin, Lastik Said, Kanlıcalı Nihat, Ahmed Mithat Efendi, Muallim Nâci, Şeyh Vasfî Efendi, Abdülhalim Memduh, Ahmed Râsim, Halid Ziya, Fâik Esat gibi isimler bulunur. Sonraları Tuna, Bosna, Fırat ve *Envâr-ı Şarkîyye* ve Suriye gazeteleri de buradan dağıtıldığından,

haber almak maksadıyla da bu kıraathanede toplanılır (Ünver 1963, 54-56; Ünver 1979, 481-488; Evren 1996: 204-205; Toros 1998, 78-79; Ayvazoğlu 2003: 95-96).

Uzun yıllar Sarafim adlı bir Ermeni tarafından işletildiği için bu adla anılan bu kıraathanede, eski yeni gazete ve mecmua koleksiyonları ile neşredilen kitapların tamamı numaralandırılmış olarak okuyucuya sunulur. Pek çok kitap neşrederek, ülkemizin yayın hayatına hizmet eden Sarafim Efendi, bu kıraathanede roman geceleri tertip ederek devrin entelektüellerini bir araya getirir.

Karakulak Hanı Kahvesi, Beyazıt'ta Okçularbaşı'ndan kırk elli adım ileride olan bir hanın avlusunda bulunur. Ramazanları her gece, diğer zamanlarda cuma ve pazar günleri İstanbul'un meşhur müzisyenlerinin sanat icra ettikleri bu yere devrin entelektüelleri devam ederler. Ebüzziyâ Tefvik Bey, Nâmık Kemal vasıtasıyla bu mekânda Sâdullah Paşa ve Hersekli Ârif Hikmet Bey'i tanımıştır. Leskofçalı Galib, Kâzım Bey gibi zatlar da bu kahvehanenin müdavimlerindedir. Kemanî Kör Sabuh burada zaman zaman sanatını icra eder (Ebüzziyâ 1912b: 66-68; Ünver 1963: 56; Ünal 1966: 24).

Terazicibaşı Kahvesi, Edirnekapı'da Savaklar Çeşmesi'nin karşısındaki yolun sol köşesinde bulunur. III Mustafa devrinde yapılan bu kahvenin, mimari bakımından da bir özellik taşıdığı görülür. Bu kahvehanede asrın meşhur meddahı Kız Ahmed hikâyeler anlatır. Sâzenedeleriyle meşhur olan bu kahvehanede fasıllar düzenlenir (Ünver 1963: 56-57).

Dedenin Kahvesi, Edirnekapı dışında olup; III Selim'in meclisinde bulunmuş Mevlevî dervişi Murtaza Efendi tarafından açılmıştır. Ediplerin sık sık toplandığı bu kahve, sonraları arabacılarla gelip geçenlerin uğrak yeri olmuştur (Birsell 1975: 95-96).

Fethiye Kahvesi, Fatih Çarşamba'dadır. Bu mekânda devrin edebiyat meraklıları bir araya gelirler. Aralarında Hocazâde, Şeyh Vasfi, Cenab Şahabeddin, Hüseyin Suad, Ali Nusret gibi isimler bulunur. Şeyh Vasfi, kendi döneminde şiir temyizi için üstat sayıldığından gençler şiirlerini ona göstermek adına bu kahveye sık sık gelirler (Gürsoy 2001: 3)

Dârüttalim Kıraathanesi, Vezneciler'de Letâfet Apartmanı'nın altındadır. Ali Nihad Tarlan, Sadettin Nüzhet Ergun, Rıfka Melûl Meriç, Sabahattin Batur, İbrahim Olgun gibi isimler bu kahvenin müdavimlerindedir (Birsell 1975: 158-159).

Hacı Reşid'in Çayhanesi, Şehzadebaşı, Direklerarası'nda bulunan bu kahve; edebiyatçıları bünyesinde ağırlayan bir mekân olup; sonradan Mersin Efendi'nin Kahvehanesi adıyla anılmıştır. Muallim Nâci,

Şeyh Vasfi, Cenab Şahabeddin, Hoca Hayret Efendi, Muallim Feyzi Efendi, Andelib (asıl adı Mehmed Esad) Müstecâbîzâde İsmet, Deli Celâl, Tepedelenizâde Kâmil, Adanalı Ziyâ, Ahmed Râsim, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Mustafa Şekip Tunç gibi isimler bu kahvenin müdavimleri arasındadır. Başta *Tarih* ve *Mâlûmât* olmak üzere dönemin bütün gazete ve dergilerini bu dükkânda bulmak mümkündür. Bu mekâna daha ziyade kendilerine “mutavassıtın” (“ıımlılar, ara nesil”) denilen isimler gelirler (Birsell 1975: 121-137; Aktaş 1997: 237-238; Ahmed Râsim 2004: 61).

Halk Kırathanesi, devrin birçok ünlü simasını bünyesinde toplayan bu kahve Şehzadebaşı'nda bulunur. Mustafa Şekip Tunç, Hasan Âli Yücel, Hilmi Ziya Ülken, Faruk Nafiz Çamlıbel, Emin Ali Çavlı, Mükrimin Halil Yinanç, Sabahatin Ali gibi birçok isim burada edebî, felsefi ve siyasî konularda sohbet ederler (Birsell 1975: 148).

Ârifin Kırathanesi, Divanyolu'nda bulunan bu mekâna **Setli Kahve** de denir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Şinâsi, Nâmık Kemal, Âli Bey, Lastik Said Bey, Ebüzziyâ Tefvik, Ahmed Mithat Efendi, Muallim Nâci, Şeyh Vasfi, Yahyalı Nûri Efendi, Mehmed Âkif Ersoy gibi isimler bu kahvehaneye sık sık gelenlerdendir. Cumhuriyet döneminde Celâl Sahir Erozan, İzzet Melih Devrim, Âgah Sırrı Levent gibi isimler bu mekânda sık sık buluşurlar (Birsell 1975: 251-254; Alus 1995, 103-104; Evren 1996b: 205; Ayvazoğlu 2003: 92). Memduh ve Kemanî Tatyos idaresindeki bir saz heyeti cuma ve pazar gün ve geceleri Ârifin Kırathanesi'nde müzik icra ederler (Ayvazoğlu 2003: 94). Yine aynı isimler Fevziye Kırathanesi'nde de fasıllar düzenlerler (Ayvazoğlu 2003: 94).

Sule Gazinosu, Divanyolu'nda yer alır. Abdülhak Hamit, Süleyman Nazif, Âgah Sırrı gibi isimler bu mekâna gidip gelirler. Ahmet Hamdi Tanpınar ile Ahmet Kutsi Tecer de buraya sık sık uğrayanlar arasındadır (Birsell 1975: 283).

Dişarbakır Kahvesi, Divanyolu'nda Çemberlitaş'ı geçince, Kasaba (Karababa) sokağında bulunur. Hamâmîzâde İhsan, Ali Emîrî, Kilitli Rifat, Şakir Ülkü Taşır, Suut Kemal Yetkin, Şevket Rado gibi isimler burayı mekân tutarlar. Meddah Surûrî ramazanda bu mekânda hikâye anlatır (Birsell 1975: 290; Ayvazoğlu 2003: 95).

Alyanak Mehmed Efendi Kırathanesi, Direklerarası'ndaki önemli bir kırathanedir. Her türlü kitap ve gazetenin bulunabileceği bu mekâna Mualim Nâci, Hayret Efendi, Şeyh Vasfi, Ali Rûhi gibi isimler gelirler (Birsell 1975: 151-152). 1880 yılında Abdi Efendi tulûat gösterilerini burada gerçekleştirmiştir (Evren 1996: 213).

Kâzım Efendi Kırathanesi de, Direklerarası'nda devrinde bir edebî muhit olarak dikkat çeker. Hayâlhâne-i Osmânî adlı tiyatro

kumpanyası 1882 yılında bu kahvehaneyi mekân olarak kullanmıştır (Birsell 1975: 152-153; Evren 1996: 210).

Fevziye Kiraathanesi, Direklerarası'nda mûsiki cemiyetlerinin sanat icra ettikleri ve tiyatro kumpanyalarının oyunlarını sergilediği bir sanat mahfilidir. 1885-1900 yıllarında en parlak dönemini yaşar. Bu kahvehanede ramazanlarda karagöz, meddah ve kukla gösterileri sergilenir. 13 Nisan 1909 tarihinde düzenlenen darbe girişiminin akabinde İttihat ve Terakkî tarafından ordudan atılan subaylar, Fevziye Kiraathanesi'nde toplanır ve aktüel konularla ilgili konferanslar tertip ederler. Arminius Vambéry, "Orta Asya'da Türkler" konulu bir konuşma yapar. 1911 yılında Yusuf Akçura "Türkler'in Medeniyete Yaptıkları Hizmetler" konulu bir konferans verir. XIX. yüzyılın son yıllarında İstanbul'da ilk sinema gösterisi Fevziye Kiraathanesi'nde gerçekleşir (Birsell 1975: 153-158; Desmet 1999: 72-73). Bu mekânda ramazan aylarının yanı sıra haftanın belirli günlerinde sâzende ve hânendeler konser verirler. Kemeñeci Vasilaki, Kemânî Tatyos, Kemânî Memduh Efendi, Tanbûrî Cemil, Rauf Yektâ, Lemi Atlı, Üdî Şekerci Cemil, Üdî Nevres, Hânende Kirâmî, Zekâi Dede gibi müzik dünyasının ünlüleri burada sanatlarını icra ederler (Ayvazoğlu 2003: 94).

Ayrıca sık sık tiyatro gösterileri düzenlenir. İbnürrefik Ahmed Nûri, Ahmed Muvahhid, Refet, Şâdi, Nûrettin Şefkatî, Abdürrezzak Efendi, Naşit Özcan bu kahvede temsiller veren tanınmış isimler arasındadır. Abdürrezzak Efendi'nin sanatını devam ettirmesi adına geleneğe uygun bir şekilde kuşağını ve fesini Nâşid'e bu kiraathanede verdiği bilinir (Evren 1996b, 209). Dönemin birçok kalem erbabının yanı sıra Hüseyin Rahmi, Ahmed Râsim, Mehmed Celâl, Ahmed İhsan Tokgöz gibi yazarlar burada bir araya gelirler (Aktaş 1997: 215-217).

Şems Kiraathanesi de Direklerarası'nda yer alan bir edebî muhit konumundadır (Evren 1996: 213).

Çaycı Hacı Mustafa'nın Çayevi, Direklerarası'nda olup, Neyzen Tefvik, Mehmed Âkif, Fatin Hoca gibi isimlerin uğrak mahallidir (Birsell 1975: 143; Kuntay 1990: 105-106).

Yavru'nun Çayhanesi diye anılan ve Direklerarası'nda bulunan kahvehaneye herhangi bir kimse giremez. Münir Nurettin, Sadettin Kaynak gibi müzisyenler, Abdülbaki Gölpınarlı, Ali Nihad Tarlan, Mükrimin Halil, Reşat Ekem Koçu, Muhittin Erev, Tâhir Nâdi gibi devrin kalem erbabı bu mekâna devam ederler. Bu kahvehaneye arada sırada gelenler arasında Etyemez Camii imamı Şemsettin Yeşil, Celâlettin Ökten gibi isimler bulunur (Birsell 1975: 146; Okay 2002: 211-215).

Suna Kiraathanesi, Osmanbey'de Halaskârgazi'de bulunur. Fahir Onger, Behçet Necatigil, Naim Tirali, Fethi Karakaş, Oktay Akbal, Orhan Arıburnu, Lütfü Özkök, Edip Köksel, Ârif Erim, Özdemir Âsaf, Suavi Koçer, Nahit Ulvi Akgün, Tahir Alangu, Ali Avni Öneş, Salah Birsnel gibi isimler bilhassa cumartesi günleri burada buluşurlar (Birsnel 1981: 193-194).

Nisuaz, Eski Melek Sineması sokağının karşısında bulunan Kuloğlu sokağının İstiklâl caddesine çıkışında (şimdiki Garanti Bankası'nın bulunduğu yerde) bulunan bir kahvehanedir. 1940'ta açılır. II. Dünya Savaşı yıllarında cumartesi günleri dönemin entelektüellerinin, bilhassa edebiyatçıların toplandığı bir yer olur. Sabri Esat Siyavuşgil, Hilmi Ziya Ülken, Mustafa Şekip Tunç, Vehbi Eralp, Bayan Semlin, Ahmet Hamdi Tanpınar, Samim Kocagöz, Sait Faik, Cahit Saffet, Orhan Arıburnu, Cavit Yamaç, Celâl Silay, Sabahattin Kudret, Salah Birsnel, Suavi Koçer, Âsaf Halet, Ressam Haşmet Akal, Avni Arbaş, Çallı İbrahim, Necip Fazıl, Peyami Safa, Hamit Görele, Hilmi Ziya Ülken, Yahya Kemal, Orhan Veli, Edip Ayel, Gavsı Ozansoy, Suphi Taşkın, Hasan Tanrıkorur, Alaettin Hakgüder, Ârif Dino, Hasan İzzettin Dinamo, Celâlettin Ezine, Hüsamettin Bozok, Lütfü Erişcil, Yaşar Çimen, Şakir Sırmalı, Vecdi Bürün gibi isimler Nisuaz kadrosuna dahildirler (Birsnel 1981: 77-96; Tanyol 1999: 26-27).

Vâlide Kiraathanesi, Eminönü Meydanı'nın meşhur bir kahvehanesidir. Gazetelerle, *Servet-i Fünûn* dergisi kamaştan yapılmış gergef bir alete geçirilmiş olduğu halde, bu aletin sapından tutulmak suretiyle okunur. Pierre Loti, 1876 yılında İstanbul'a geldiğinde, bu kahvehanede oturmuştur (Birsnel 1975: 69).

Çiçek Pazarı Kahvesi Eminönü'nde Yenicamii arkasında Mart 1861'de kurulan Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye Derneği'nin bir kültür faaliyeti olarak açılmıştır. Bu kiraathanenin yakınlarında Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'nin merkezi olan Taşmektep bulunur. XIX. yüzyılın ikinci yarısında açılan bu kiraathanenin açılışı ve özellikleri *Mecmûa-i Fünûn*'da (II. cilt, sayı 22, Şevval 1280 [1864], 423-427) çıkan bir ilânla duyurulur. Bu kiraathaneye yerli ve yabancı otuzdan fazla gazete gelir. Doğu ve Batı dillerinden sanayi ve fen alanlarında yazılmış 1000 cilt kadar eser okuyucuların istifadesine sunulur (Kocabaşoğlu 1984: 65-67; Evren 1996: 201).

Meserret Kahvesi, başlangıçta **Yıldız** adını taşıyan bu mekân, önceleri Servet-i Fünûn edebiyatı mensuplarını bünyesinde toplar. Halit Ziya, Hüseyin Cahit, Mehmet Rauf, Abdülhalim Memduh gibi isimler burada bir araya gelirler. 1912 yılından itibaren de Halit Fahri, Ali Naci Karacan, Selahattin Enis, Yakup Salih, Hakkı Tahsin gibi isimler bu kahvehanede toplanırlar. Bu topluluk, Nâyîler (1914) diye adlandırılacaktır.

Bu mekânda genellikle bir gazete veya dergiyi çıkarma projesi üzerinde fikrî mesai harcandığı görülür. Bu projelerin çoğu zaman hayata geçmemiş olduğu bilinir. Cumhuriyet'ten sonra da Rifat Ilgaz, Hüsamettin Bozok, A. Kadir, Ömer Faruk Toprak, Lütfü Erişçi *Yürüyüş Dergisi*'ni çıkarmayı bu mekânda planlamışlardır (Bu dergi, 1941-1943 yılları arasında on sekiz sayı çıkmıştır). Selahattin Enis Esatoğlu, Halit Eskişar, Sabahattin Batur, Cahit Sıtkı, Kemal Uluser, Rüşti Onur gibi isimler *Yaratış Dergisi*'ni Meserret'te tasarlayıp çıkarma yoluna gitmişlerdir. Aynı isimler, 1944-1946 yılları arasında yine bu mahalde toplanarak edebî sohbetler yaparlar. Daha sonraki dönemlerde Peyami Safa, Fikret Âdil, Mahmud Yesâri, Necip Fazıl, Reşat Nuri, Nizamettin Nazif, Vâlâ Nurettin, Ahmet Kutsi, Sadri Ertem, Kemalettin Şükrü, Osman Cemal Kaygılı gazete çıkarmak maksadıyla bu kahvehanede toplanırlarsa da, bu niyetleri kuvveden fiile çıkmaz (Birsell 1975: 283).

Sultanahmet, Adliye, Meserret, İkbâl gibi dönemin çok bilinen kahvelerinin yanı sıra Beyazıt Camii önünde bulunan **Küllük**'ün (Çınaraltı kahvesi) bizim kültür tarihimizde çok özel bir yeri vardır. **Muallimler Bahçesi** ile **Akademi** adıyla da anılan bu mahfilin müdavimleri arasında Yahya Kemal, İbnülemin Mahmut Kemal, Abdülbaki Gölpınarlı, İbrahim Alaettin Gövsa, Hilmi Ziya Ülken, Âgah Sırrı Levent, Halil İnalçık, Cahit Sıtkı Tarancı, Ârif Damar, Âbidin Dino, Ziya Nur Aksun, Âsaf Halet, Burhan Toprak, Ali Canip, Mesut Cemil, Sadettin Nüzhet, Faruk Nafiz, Halit Fahri, Mehmet Behçet, Şükûfe Nihal, Orhan Şaik, Halit Bayrı, Fazıl Ahmet, Mithat Cemal, Necip Fazıl, Ahmet Hamdi Tanpınar, Mustafa Şekip Tunç, Hilmi Ziya Ülken, Rıfka Melül Meriç, Mehmet Kaplan, Zahir Güvemli, Kilisli Rifat, Neyzen Tefik, Behçet Kemal, Mükrimin Halil, Ahmet Kutsi Tecer, Suut Kemal Yetkin, Celal Sılay, Suphi Taşhan, Ârif Dino, Cavit Yamaç, İhsan Altay, Samim Kocagöz, Suat Derviş, Hasan İzzettin Dinamo, Ömer Faruk Toprak, Lütfü Erişçi, Ârif Kaptan, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Suavi Koçer, Ferit Kâm, Kenan Hulûsi Koray, Reşat Nuri Güntekin, Şevket Aziz Kansu, Akdes Nimet Kurat, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Nurullah Ataç, Enver Behnan, Ercüment Ekrem, Emin Âli Çavlı, Refik Ahmet Altınay, Ziyaeddin Fahri, Burhan Felek, Necmettin Halil Onan, Hasan İzzettin Dinamo, Tarık Buğra, Fikret Âdil, Orhan Veli, Âsaf Halet Çelebi, Nevzat Sudi, Oktay Rifat, Alâettin Hakgüder, Refik Ahmet Sevengil, Ethem İzzet, Âbidin Daver, Nizamettin Nazif, Hakkı Süha Gezgin, Mazhar Osman, Ekrem Reşit, Reşat Ekrem Koçu, Enver Ziya Karal, Vehbi Eralp, Çallı İbrahim, Sabri Esat, Şevket Aziz Kansu, Enver Behnan, Hamâmîzâde İhsan, Hikmet Feridun, Muhsin Ertuğrul, Cemal Nadir Güler, Mithat Cemal gibi isimler vardır. Bizim kültür dünyamızın birçok ünlü isminin yanı sıra Sahaflar şeyhi Muzaffer Ozak ile Etyemez Camii imamı Şemseddin Yeşil gibi mûsiki adamları da Küllük halkası içinde yer alırlar. Birkaç Türk

roman ve hikâyesinde Küllük'e yer verildiği görülür (Birsell 1975: 303, 319; Ayvazoğlu 2009: 131-141).

Marmara Kırathanesi, Beyazıt Meydanı'nı yukarıdan seyreden bir yerdedir. 1959-71 yılları arasında en yoğun zamanlarını yaşar. Bu kırathane Tanbûrî Mesut Cemil, Mersiyeci Hüseyin Sebilci, Albay Selâhattin, Erol Güngör, Mehmet Çavuşoğlu, Durali Yılmaz, Abdullah Hacıtahiroğlu, Mehmet Şevket Eygi, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç, İsmet Zeki Eyüboğlu, Reşat Beyatlı, Ziya Nur Aksun, Ertuğrul Düздаđ, Ziya Uygur, Mükrimin Halil Yinanç, Kadir Mısıroğlu, Nevzat Köseoğlu, Sedat Ümran, Galip Erdem, Ârif Nihat Asya, Saip Ragıp Atademir, Nuri Karahöyüklü, İzzettin Şadan, Ali İhsan Yurt, Muhittin Nalbantoğlu, İzzettin Şadan, Muzaffer Ozak, Fethi Gemuhluoğlu, Mehmet Genç gibi isimlere ev sahipliği yapar (Elgin 2006: 90-93; Ayvazoğlu 2009: 146-149).

İkbal Kırathanesi, Sultanahmet'te Ankara caddesinde yer almış olan bu kahvehaneye akademi de denir. Hemen hemen her edebî nesli bünyesinde barındıran bu kırathaneye I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Halil Nihat Boztepe, M. Fuad Köprülü, İbrahim Alâettin Gövsa, Yusuf Ziya Ortaç, Hasan Saka, Hamâmizâde İhsan, Enis Behiç, Orhan Seyfi, Hakkı Süha, Âgah Sırrı gibi isimler genellikle akşamları gelirler. Celâl Şakir, M. Nermi, Yunus Nadi, Tahir Nadi de burada görünenlerdendir. Yalnız şiir ve edebiyat konuşulan bu kahvehaneye Halil Vedat Fıratlı, Rıfki Melûl Meriç, Vâlâ Nurettin, Ekrem Şerif Egeli de devam eder. Ahmet Hamdi Tanpınar hatıralarında, hocaları Yahya Kemal yanlarında olduğu halde sınıf arkadaşlarıyla birlikte Nurosmaniye'deki İkbal Kırathanesi'ne gittiklerini anlatır.

Dergâh dergisi Tanin Basımevi'nde çıktığı için İkbal Kırathanesi, kısa zamanda bütün Dergâhçılar'ın uğrak yeri olur. Nurullah Ataç, Yunus Kâzım Koni, Mustafa Nihat Özön, Mustafa Şekip Tunç, Necmettin Halil Onan, Ali Mümtaz Arolat, Abdülhak Şinasi Hisar, Osman Cemal Kaygılı, Mükrimin Halil Yinanç, Hasan Âli Yücel, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Yahya Kemal bu kahvehanenin müdavimlerindedir (Birsell 1975: 321-332).

İhsan Kırathanesi vilâyet karşısındadır. Gazetecilerle muhabirlerin merkezi gibidir. Önemli haberler burada olgunlaştırılı, yorumlar son şeklini bu mekânda alırlar (Toros 1998: 80).

Merkez Kırathanesi Beyazıt Meydanı'nın Belediye Kütüphanesi ile Lâleli'ye giden yol arasında bulunur (Toros 1998: 80-82).

Yeni Şark Kahvesi, Divanyolu'ndadır. Süleyman Nazif, Yahya Kemal, Mükrimin Halil, Ahmet Hamdi, Hilmi Ziya gibi isimler burada bir araya gelirler (Ayvazoğlu 2003: 95).

Kanûn-i Esâsî Kıraathanesi, Tepebaşı'ndaki kahvehanelerin en meşhurlarındandır. *Mâi ve Siyah* romanında Tepebaşı kahvehanelerinden bahsedilir. Halit Ziya'nın bu kahvehaneleri iyi bildiği düşünülebilir (Ünal 1966: 28; Birsnel 1981: 35).

Tepebaşı Kahvesi, Servet-i Fünûn mensuplarının toplandığı mahallerden biridir. Mehmet Rauf, Halit Ziya, Ahmet Hikmet, Saffetî Ziya bu kahveye en sık gelenlerdendir. Abdülhak Hamit, Süleyman Nazif, Faik Ali Bey, Süleyman Nesip, Mustafa Reşit, Recâizâde M. Ekrem, Neyzen Tevfik de bu mekânın müşterileri arasındadır (Birsnel 1981: 54-55; Talu 2005: 122).

Eptalofos Kahvesi, İstiklâl caddesiyle Sıraselviler kavşağında yer alır. Bu kahvehaneye Sait Faik, Salah Birsnel, Fahir Onger, Behçet Necatigil, Fazıl Hüsnü, Oktay Akbal, Nahit Ulvi, Salim Şengül gibi isimler gelirler (Ünal 1966: 29; Birsnel 1981: 147-148).

Cennet Bahçesi, Ayaz Paşa'da Park Otel'in bitişiğinde yer alır. Bu yazlık kahvehaneye gelenler arasında Samim Kocagöz, Sabahattin Kudret, Suavi Koçer, Bebe Lütfü, Cahit Saffet, İlhan Berk, Fahir Onger, Oktay Akbal, Nermi Uygur, Behçet Necatigil, Melih Cevdet gibi isimler bulunur (Birsnel 1975: 206).

Çınaraltı Kahvesi adıyla anılan ve Emirgân'da bulunan kahvehane Yahya Kemal'in sık sık gittiği yerlerdendir. Fuat Şemsi, Hüseyin Bektaş, Faruk Nafiz, Sermet Sami Uysal, Halis Enginar gibi isimler bu mekâna sık sık gelirler (Ünver 1963: 66; Birsnel 1989: 265-266).

Çiçekçi Kahvesi, Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığı civarındaki III. Selim Çeşmesi'nin karşısında bulunur. XVIII. yüzyıldan itibaren mevcut olan bu kahvehanenin müşterilerinin tamamına yakını ilim ve sanat erbabı kimselerden oluşur. Bu mekânda "edîbâne, hakîmâne ve rindâne" sohbet ve muhabbetle vakit geçirilir. III. Osman'ın, Topkapılı Osman Ağa adıyla ve tebdîl-i kıyafetle bu kahvehanede halkın dertlerini dinlediği rivayet edilir. Bu mekâna gelenler arasında Üsküdarlı Hoca Vâsif, Muallim Nâci, Üsküdarlı Talat Bey, Hattat Hilmi Efendi, Salih Saim, Safî, Şeyh Vasfi, Hersekli Ârif Hikmet Bey, Tanbûrî Ahmed, Şair Nihat, Şair Ziyâ, Hüseyin Hâşim, Hicrî Efendi, Ressam Ali Rızâ, Esvab-ı başı Behçet, Mehmed Âkif, Musâhipzâde Celâl Bey, Mahir İz, Necmeddin Okyay gibi isimler bulunur (Ünver 1963: 65; Koçu 1965: 3960; Birsnel 1975: 75-76; Turgut 2007: 77-89).

Bu kahvehanelerin dışında Üsküdar'daki **Paşa Baba Kahvehanesi**, **Dizdar'ın Kahvesi** ile Balaban İskelesi'ndeki **Havuzlu Kahve** de birer edebî mahfil hükmündedir.

Yervant Ağa'nın Şifa'daki Kır Kahvesi'nde (bugünkü Moda'da Saint Josephe Lisesi'nin hemen alt yanında bulunan ve Kalamış koyuna bakan), 1919 yıllarında Halit Fahri, Faruk Nafiz, Ahmed Hâşim, Yakup Kadri, Salih Zeki Aktay, Ömer Seyfettin, Nazım Hikmet, Reşat Nuri gibi isimler bir araya gelirler. Bu gruba Ahmed Râsim de katılır. Bu isimlerin, toplu halde akşam gezintilerine çıktıkları, Moda'da mehtap seyrettikleri de olur (Ozansoy 1970b: 158-159).

Mihran'ın Kahvesi, Kadıköy İskelesi'nde yer alır. Ahmed Hâşim, 1923-26 yılları arasında bu kahvehaneye devam eder. Rusçuklu Hakkı, Reşat Nuri, Mahmud Yesâri, Sâlih Zeki gibi isimler de bu mekâna sık sık gelirler (Birsnel 1975: 301).

Acemin Kahvesi, Kadıköy İskelesi karşısında Ferah Sineması'nın altında bulunan bir kahvehanedir. Bu kahvehane Ahmed Hâşim'in kahvesi olarak bilinir. Yakup Kadri, Sâlih Zeki Aktay, Reşat Nuri, Mahmud Yesâri, Ömer Seyfettin, Ali Canip, Cemil Sena, Kütüphaneci Cevdet, Reşidpaşazâde Âkif bu kahvehaneye gelenlerdendir. 1920-25 yılları arasında Fahri Celâl, Halit Fahri, Mükrimin Halil, Tahir Nadi gibi isimler de bu kahvehaneyi mekân tutarlar. Ali Nihat Tarlan, Münir Nurettin de bu mahallin müdavimlerindedir (Ozansoy 1970a: 35; Birsnel 1975: 299).

Tavukpazarı'nda bulunan Vezir Hanı'nın içinde olup da, 1766 depreminde yıkılmaktan kurtulan meyhaneler vardır. Bunların içinde **Koltuk Meyhanesi** ve **Büyük Gedikli Meyhanesi** diye anılan iki meyhane de birer edebî mahfildir. Üsküdarlı Vâsıf Hiç, Muallim Nâci, Ali Rûhi gibi devrin meşhur şairleriyle gazetecileri bu mekânların müdavimlerindedir.

Kadıköy'de **Seyhan Café'**de, Ahmet Miskioğlu halen edebiyat sohbetlerini sürdürmektedir (Öneş 2006: 105).

Kadıköy'de **Vagon Kıraathanesi** de birer toplantı mahallidir.

Görüldüğü gibi kahvehaneler ev sahibi-misafir konumlarının getirdiği kayıtlardan âzâde bir şekilde teklifsiz olarak toplanılan; ilim, sanat ve edebiyat konularında görüşülen-konuşulan mahfiller hükmündedir.

2. Meddah Kahvehaneleri

Meddahlık geleneksel Türk tiyatrosu türlerinden biridir. Arapça "metheden, çok öven" anlamına gelen bir kelime olan **meddah**, profesyonel anlamda hikâye anlatan kimselere verilen addır. Meddahlar sadece hikâye anlatmakla kalmayıp kişileştirme, taklit, tavır, hareket, çatışma gibi modern tiyatroya ait birçok hususu tek başlarına inandırıcı bir şekilde canlandırır. XIX. yüzyıl meddahları hikâye anlatma dışında ortaoyunu ve karagöz oynatmakta da maharet kazanırlar. Meddahlar;

Acem, Anadolu, Çerkez, Arnavut, Yahudi, Laz gibi tiplerin yanı sıra hayvan ve tabiat seslerinin de taklidini yaparlar.

Meddahlar gerektiğinde şarkı söyler, taklit yapar el, kol baş ve ayak hareketleri ile teatral bir biçimde bir hikâyeyi sahnelerler. Bazan müzik eşliğinde hikâyeye anlattıkları da olur. Bazı durumlarda önemli sahneleri resimle gösteren bir perde kullanırlar. Meddahların omuzlarına astıkları mendil ile ellerindeki sopa dışında hiçbir aksesuarları yoktur. Bu kimseler taklit etme yetenekleri ve hâfızaları güçlü, zeki, bilgili, konuşma kabiliyeti olan mûsiki kültürü yeterli bulunan güzel sesli kimselerdir.

Hikâyeye anlatmanın bir yolu, bir erkânı vardır. Hikâyeye başlamadan önce bir peşrev, sonunda da bir bağlama düzenlemek âdettendir. Meselâ “Üstad-ı ârifân ve hünermendân-ı sühandan şöyle derler ki, insan insana yük olmaz, can gövdeye mülk olmaz. Amma ki vade gelmeyince de kul ölmez. Bu cihana gelenin başı gaileden kurtulmaz. Cihanda iyi kötü herkes nasibini almış, gâh ağlamış, gâh gülmüş, gâh güzellerle düşmüş kalkmış, gâh gam pazarında dert alıp mihnet satmış, diyarlar geşt ü güzâr etmiş” dedikten ve bir manzume söyledikten sonra hikâyeye girer (Uraz 1978: 8537).

XIX. yüzyıl başlarında John Auldjo adı bir İngiliz seyyah kahvede dinleyicilerin yarım daire biçiminde oturduklarını, öndeki sıraların itibarlı kimselere ayrıldığını kaydeder. “Meddah yüksekçe bir yerde bir koltuğa oturur. Yanında küçük bir masa bulunur. Elinde sopası vardır. Parmağında padişahın kendisine hediye ettiği değerli bir yüzük vardır. Meddah hikâyesini anlatırken nesne, kişi hayvan gibi hemen her şeyin taklidini yapar. Hikâyeyi en can alıcı noktasında keser ve para toplar.” Ramazanda genellikle yeniçerilerin gittiği büyük bir kahvede Meddah Kız Ahmed’in hikâyeler anlattığını çeşitli kaynaklar kaydederler (And 1969b: 77).

Dinleyiciler, anlatılan hikâyenin havasına girerek çoğu zaman gerçeklik zemininden koparlar. Bir Hamzanâme anlatıldığı sırada dinleyenler, hikâyeye öylesine kendilerini kaptırırlar ki; Hamza’nın oğullarından Kasım ile Bedî arasında çıkan savaşta iki karşı taraf oluşturacak şekilde ikiye ayrılırlar (And 1985: 10).

İslâm medeniyeti dairesine girmeden önce Türkler’de, bir halk hikâyeciliği geleneği bulunur. Anadolu’ya göçen Türkler; bu geleneği daha olgunlaşmış bir biçimde yeni coğrafyalarına taşırlar. Bu sebepten “kıssas, kıssahan, şehnâmehan” adlarıyla Araplar’da ve İran’da görülen meddahlık geleneğinin bizim kültürümüzde de çok eski zamanlardan beri mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Selçuklular ve Osmanlılar döneminde etkin bir şekilde varlığını sürdüren meddahlığın, XIX. yüzyılda parlak bir dönemini yaşadığı düşünülebilir.

Beyazıt Camii'nin arkasında bulunan kahvehanelerde bilhassa ramazan geceleri meddahlar Muhammediyye, Battalnâme, Hamzanâme, Şehnâme, Binbir Gece, Köroğlu gibi hikâyeler anlatırlar. Her bölümü yarım saat süren uzun bir hikâyenin tamamı her gece bir buçuk-iki saat (üç fasıl) olmak kaydıyla iki hafta kadar sürebilir. Bu şekilde meddah, bir gecede bir çok kahvede sanatını sergileyebilir (Desmet 1999: 50).

Gérard de Nerval, bir meddahı şöyle tasvir eder. "Solgun yüzlü, ince hatlı, nâzık, gözleri kıvılcımlı, saçları fesinden dışarı taşan genç bir adam orta yerde tabureye oturdu. Başındaki fes tam mânasıyla bir fes değildi, sarık da değildi, daha çok bir bereye benziyordu. Meddah, önce Allah'a ve resulüne şükrederek bir dua ile söze başladı. Dinleyiciler bir ağzdan âmin dediler" (Nerval 1974: 101-103).

XIX. yüzyılın tamamıyla XX. yüzyılın başlarında İstanbul'da bulunan pek çok kahvehanenin halk hikâyeciliği geleneğinin yaşatıldığı bir mahal olduğu bilinir. Bu dönemin belli başlı meddah kahvelerinden bir kaçını şöyle sıralayabiliriz:

Şehzadebaşı'nda Şems Kıraathanesi, Meddah Aşkî'nin hikâyelerini anlattığı yerdir. Meddah Aşkî'nin hikâyelerinden birine şu tavır ve cümlelerle girdiği kayıtlıdır: "Omzunda bir yazma, sağ elinde bir değnek olduğu halde yüksekçe bir yere oturur. Önündeki iskemle üzerinde fesler, takkeler, külâhlar, kalpaklar ve buna benzer şeyler bulunur. Meddah kimin taklidini yapmak isterse onun başlığını giyerdi... Meddahın yanında elinde zilli bir tefi olan bir yardakçısı vardır. Üç defa değneğini yere vuran meddah 'Hak dostum hak. Pîrim Hazret-i Hamza'nın ve gelip geçen söz ehli pehlivanların demine aşkola (başeğir). Râviyân-ı ahbâr ve nâkilân-ı âsâr şöyle rivayet böyle hikâyet ederler ki, zamân-i evâilde Bedeseten'de Hacı Emin Ağa diye mâruf zengin bir tüccar bulunurdu" cümleleriyle hikâyesine giriş yapar" (Aksel 1972: 6412).

Divanyolu'ndaki Ârifin Kıraathanesi, Meddah Âşkî, İsmet Efendi gibi meddahlarla Hayâlî, Kâtip Sâlih ve Memduh gibi karagözcülerin ve ünlü müzisyenlerin sanat icra ettikleri bir yerdir (Alus 1995: 103-104; Ayvazoğlu 2003: 92- 93).

Divanyolu'ndaki Diyarbakır Kahvehanesi'nde Meddah Sürûrî; ramazan gecelerinde hikâye anlatır (Meddah Sürûrî; Fatih'te oturan Meddah Hakkı Efendi'nin oğlu, Şair Sürûrî'nin de torunudur. Borazan Tefik'e atfedilen bir fıkrayı Diyarbakır Kahvesi'nde defalarca anlatmıştır (Aksel 1972: 6414; Ayvazoğlu 2003: 95).

Bu kahvehanelerin dışında, "Bâbîâli caddesi, *Yeni Gazete* bitişiğinde **Bahçeli Gazino**, Aksaray'da Yusufpaşa'da **İhsan Efendi Kıraathanesi**, Aksaray Yeşil Tulumba'da **Dilküşâ Kıraathanesi**, Aksaray

Yeşil Tulumba'da Giritli **Necâti Efendi Kıraathanesi**, Aksaray Kocamustafapaşa caddesinde **Yani Kıraathanesi**, Beyazıt Maliye karşısında **Mısır Lokantası Bahçesi**, Fatih caddesinde **Reşadiye Kırathanesi**, Beşiktaş'ta **İskele Gazinosu**, Kadırga'da **Mustafa Efendi Lokantası**, Büyükdere'de **İskele Gazinosu**, Üsküdar'da **Taşcıbaşı Kırathanesi**, Kasımpaşa Koltukçular içerisinde **Bahriye Kırathanesi**, Eyüp'te **Sultan İskele Gazinosu**, Divanyolu Parmakkapı caddesinde **Türkiye kırathanesi**, Kumkapı İstasyonu'nda **Şefik Kırathanesi**, Samatya kayıkhanesi bitişi **Coil Efendi Kâgir Gazinosu**, Aksaray Tramvay İstasyonu'nda **Merkez Kırathanesi**, Şehremâneti'nde **Hacı Salim Ağa'nın Kahvesi**, Alipaşa caddesinde **Ahmet Baba'nın Gazinosu**, Kıztaşı caddesinde **Hamdi Efendi Kırathanesi**, Saraçhane caddesinde **Nûri Baba'nın Kırathanesi**, Kumkapı Nişancı caddesinde **Kâzım Ağa'nın Bahçeli Kahvesi**, Hekimoğlu Ali Paşa dolaylarında Bostan caddesinde Hallik Efendi'nin **Yeni Kırathanesi**, Sultanahmet'te **Köşebaşı Kırathanesi**, Beyazıt Tramvay caddesinde **Âfitab Kırathanesi**, Kadırga'da **Kutucu Mustafa Efendi Kahvehanesi**, Kocamustafapaşa caddesi Çınar'da **Dimitraki Kırathanesi**, Divanyolu'nda Esirpazarı'nda **Hürriyet Kırathanesi**, Fındıklı Hamamı karşısında **Kadı Efendi Kahvesi**, Tophane'de Boğazkesen caddesinde **Cihan Yandı'nın Kahvesi**, Nuruosmaniye caddesinde **Nuruosmaniye Kırathanesi**, Dolmabahçe Gazhane caddesinde **Yüksek Kahve**, Tophane Boğazkesen caddesinde **Beşir Efendi Kahvesi**, Üsküdar'da Çarşı yolunda **İsmail Efendi Kırathanesi**, Tophane Tramvay caddesi **Arnavut Ahmed Efendi kahvesi**, Tophane Türbe-i Şerif karşısında **Selâhattin'in Kahvesi**, Beşiktaş Köprübaşı Hamamı karşısında **Lazari'nin Kahvesi**, Divanyolu'nda Ârif Bey Kırathanesi'nin karşısında Trabzonlu **Şükrü Efendi Kırathanesi**, Çemberlitaş'ta Meşhur Helvacı'nın karşısında **Osmanağa'nın Kahvesi**" (And 1969b: 7-8).

Yüzyılın en çok bilinen meddahları arasında Sandalcı Halil Ağa, Şekerci Sali Efendi, Meddah Hasan Ağa, Meddah Madih Efendi, Meddah Sâdık Efendi, Meddah Emin Efendi, Kız Ahmed (Piç Emin ile Camcı İsmâil'in hocasıdır), Kör Osman, Camcı İsmâil, Sürûrî (dostları arasında Ayı Kemal diye tanınır), İsmet, Aşkî, Lüleci Mehmed, Yağcı İzzet, Ayvazoğlu, Şükrü Efendi (Şükrü Efendi; Meddah İsmet'i ve Aşkî'yi yetiştirmiştir. İsmet Efendi ustasını geçmiştir), Musâhip Çavuş, Musâhip Nûri, Mürekkepçi İzzet, Abdi Bey, Borazan Tevfik, Piç Emin Ahmed, Kavuklu Ali, Gümüş Reis gibi isimler sayılabilir.

Meddah şair, tarihçi olmak özelliklerinin yanı sıra bir masal, efsane ve destan anlatıcısıdır. İnsanın hayal dünyasına girebilecek her konuyu dile getirir. Bunu yaparken de kendi halkının mizah duygusuna,

beklentilerine ve düşüncelerine tercüman olur. Hikâyeler evrensel ahlâka uygun düşecek bir terbiyevî gayeyi, bazan metne yedirerek bazan da doğrudan doğruya verirler. Dolayısıyla sadece eğlendirmek ve bilgilendirmekle kalmaz, insanı ahlâken de yüceltmeye hizmet ederler. Aşağıdaki beyit meddahın asıl niyetini ortaya koymak için söylenmiştir:

“Bilir misin nedir âlemde meddâh
Birbiriyle halkı ede ıslâh”

Bu mısralar toplumun ahlâkî değerlerini korumak ve yükseltmek için hikâyelerin bir vasıta olarak kullanıldığını açıklar.

3. Karagöz ve Kukla Oynatılan Kahvehaneler

Geleneksel Türk tiyatrosunun önemli bir türü olan karagözün, XVI. yüzyılda Mısır’dan geldiği düşünülür. Türkler karagözü hem muhteva hem de teknik olarak geliştirmiş, onu kendi kültürel dokuları içinde işleyerek yeni bir hüviyete büründürmüşlerdir.

Karagöz tek kişilik bir gösterimdir. Karagöz sanatçısı kadın, erkek, çocuk seslerini ve tabiattaki birçok sesleri çıkararak, çeşitli Anadolu ağızlarını taklit edebilir. Arap, Arnavut, Rum, Laz, Çerkez, Çingene gibi Osmanlı Devleti içindeki çeşitli din ve ırklara mensup unsurlar ile toplumun her katmanındaki tiplerin birçoğunu canlandırabilir. Türk mizah anlayışı, divan, halk ve tekke şiiri, Türk sanat ve halk müziği gibi bizim kültürümüzü ait birçok husus karagöz oyunlarını besler ve zenginleştirir. Kendisine Hayâlî adı verilen karagöz sanatçısı; bütün bu belirtilen hususları tek başına üstlenmiş bir aktördür. Hayâlî sahneye giriş çıkışlarla birlikte oyunun ritim ve temposunu belirleyen tarafı ile bir rejisör, dansları ve kişilerin hareketlerini düzenleyen yanı sıra bir koreograf, Osmanlı tasvir sanatının en önemli görüntülerinden olan tasvirleri kesip boyayan yönüyle de bir ressam hükmündedir.

Geleneksel bir tiyatro sanatı olan kukla, kurgulanmış çeşitli hikâyelerin tahta, alçı, mukavva veya bezden yapılmış bebekler vasıtasıyla canlandırılmasına dayanan bir gösteri sanatıdır. Bebekler elle, ipe veya sopayla hareket ettirilirlir. Türkler’de kuklacılık çok eskidir. Orta Asya’da yaygın bir şekilde oynatılan kukla göçlerle Anadolu’ya gelmiştir. Bu oyun güldürmek, eğlendirmek gayelerini taşımakla beraber; gerek kahramanları gerekse kurguları itibarıyla eğiticiidir. Bizde kukla XIX. yüzyılda Batı tiyatrosu, ortaoyunu ve tulûat tiyatrolarının karışımıyla alışılmışın dışında bir oyun haline gelmiştir. XIX. yüzyılda Thomas Holden gibi Batılı kuklacılar İstanbul’da birçok oyun sahnelemiş ve çok etkili olmuşlardır. Bu etkiyle “Holden kuklaları” denilen bir çeşit yeni

tarz oluşmuştur. Emin Bey, Cemil Mehmed Bey gibi Türk kuklacıları Holden'in etkisi altında temsiller vermiştir (And 1968: 6429-6430).

Bunların dışında Mutsos kuklaları denilen bir kukla çeşidi vardır. 28 Mayıs 1903'te Eftalopos Kahvehanesi'nde Mutsos kuklalarının üç perdelik "Linde'nin Yolculuğu" ve bir perdelik "Horlayan" adlı iki oyun sunduğunu, 1905 yılında yine Mutsos kuklalarının Tepebaşı'nda Café Bristol'de gösterildiğini biliyoruz (And 1968: 4630).

İstanbul'da, karagöz oynatılan çeşitli kahvehaneler vardır. Tahtakale'de **Kadı Hanı**'nda ve yine Tahtakale'de Baltacı Hanı karşısındaki kahvehaneler karagöz oynatılan en meşhur mekânlardır. Oyuncu loncalarının da İstanbul'da kahvehaneleri bulunur. Alacahamam yakınındaki Çelebi Alâeddin mahallesinde Balkapanı caddesinde bulunan bir kahve bu maksada hizmet eder. Bu loncanın da tıpkı diğer loncalar gibi kethüdâsı, erkân ustası, kabzımalı, yiğitbaşısı mevcuttur. Kethüdâ karagözcülerin arasından seçilir. Hayalci, mesleğinde ilerledikçe perde ortasına asılan püskül sayısı birden yediye çıkar. Yedi püskülü kazanan kethüdâ (kâhya) olmayı hak kazanır. Bu sanatı icra edenler, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'na kadar sur içindeki Çelebi Alâeddin mahallesindeki kahvehanede, Mısır Çarşısı'nda Paçacılar Kapısı'na giden caddede Çavuşoğlu çıkmazında, Beyazıt'ta Simkeşhane içinde ve Galata'da bir kahvehanede toplanırlar. XIX. yüzyıl ortalarında Tophane, Sultanahmet, Fatih ve Serasker'de yaygın bir şekilde karagöz oynatıldığı bilinir (And 1969: 168; *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1994: 389).

İstanbul'da XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlarında karagöz oynatılan belli başlı kahvehane adlarını şöyle sıralayabiliriz: **Şekerci Hanı**, Şehzadebaşı'nda **Mehmet Efendi Kırathanesi**, Yeşil Tulumba'da **Dilküşâ Kırathanesi** (Mızıkâ-i Hümayun'dan Hayâlî Mehmed Efendi bu mekânda karagöz oynatır), Divanyolu'nda **Ârif'in Kırathanesi**, burada Hayâlî Kâtip Sâlih ve Memduh gibi karagözcüler ve ünlü müzisyenler sanat icra ederler. Sermet Muhtar Alus yazılarında Ârif'in Kırathanesi'nde ramazan gecelerinde Kâtip Sâlih'in karagöz oyunlarının yanı sıra kukla da oynattığını söyler. Deve derisinden yapılmış figürlere Peruz'un "Nâle-i Cângâh", Şamran'ın Yandan Yırmaç Fistanlar, Küçük Virjin'in Güvercin kantolarını söyletir. Beyoğlu dansözlerinin maçiç danslarını yaptırır. Hatta Mınakyan tarzında "Masum Delikanlı" veya İhanetin Encamı" gibi oyunlar oynatır (Ayvazoğlu 2003: 93-94). Yine aynı mekânda Sâlih Efendi'nin karagöz oyunundan sonra Meddah İsmâil Efendi hikâye anlatır. Küçük çocuklar karagöz seyretmek için bu kırathaneyi doldurur. Bu sebeple Ahmed Râsim buraya sıbyan mektebi adını verir (Evren 1996b: 205).

Kasımpaşa'da Küçük Hamam caddesinde **Trabzonlu Kâmil Efendi Gazinosu**, Sultanahmet'te **Meserret Kırâathanesi**, Vezneciler'de **Kırâathâne-i Osmânî**, Cerrahpaşa caddesinde Davutpaşa Mektebi karşısında bulunan **Bahçe, Fevziye Kırâathanesi**, 1908'de Hayâlî Behiç Efendi, "Nev-icâd Hayâl Tiyatrosu" adıyla bu mekânda karagöz oynatır (And 1969: 168-169). Unkapanı'nda Posta şubesi karşısındaki kahve, Çeşme Meydanı'nda **Mahmud Ağa Kırâathanesi**, Üsküdar'da Çarşı yolunda **Taşçıbaşı Kırâathanesi**, Sultanahmet'te Belediye Bahçesi, Cihangir'de **Rızâ Efendi Kırâathanesi**, **Alyanak Mehmed Efendi Kırâathanesi** (1880 yılında Abdi Efendi tulûat gösterilerini burada gerçekleştirmiştir; Evren 1996: 213). Ünlü karagözcü Tâhir Efendi'nin **Süleyman Paşa Hanı**'nda karagöz oynattığı devrin gazete ilânlarıyla sabittir.

Büyük Kahve Divanyolu'nda Sâlih Efendi konağının giriş katında bulunan Bekir Efendi'ye ait olan bu mekânda, Kâtip Sâlih Efendi, "Hayalhâne-i Osmânî" adını verdiği karagöz oyunlarını sergiler (Ayvazoğlu 2003: 93).

Muhsin Ertuğrul Benden Sonra Tûfan Olmasın adını verdiği hâtıralarında çocukluk yıllarında babasının elinden tutarak götürdüğü bu kahvehanelerde seyrettiği meddah hikâyeleri ile karagöz oyunlarının kendisinde tiyatro hevesi uyandırdığını söyler (Ayvazoğlu 2003: 93).

Yakın dönem Osmanlı "hayâlî"lerinden birkaçının adını şöyle sıralayabiliriz: Aktar Mehmed, Aktar Rızâ, Aktar Zeki, Ali Münir, Arap Ali, Arap Aziz, Arap Cemal, Arap Kâmil, Arap Ömer, Âsım, Âşık Râzi, Aşkî, Baba Halim, Baba Müştak, Badi Rızâ, Balıkçı Dikran, Bedestenli Piştov Rızâ, Bedestenli Yekçeşm İzzet Efendi, Behiç Efendi, Bekçi Mahmud, Bekçi Mehmed, Berber Ahmed, Bestekâr Rızâ Bey, Beşiktaşlı Hulûsi, Beygir Süleyman, Beylerbeyli Kara Ethem Bey, Boğos Efendi, Bolâhenk Râkım Efendi, Büyük Safa, Büyük Saffet, Cafdara Halit, Camcı İrfan, Camcı Mehmed, Cerrah Mustafa, Cerrah Sâlih, Cerrahpaşalı Hilmi Efendi, Çarşambalı Şefik Sâfi, Çelebi Mehmed, Çiçekçi Rızâ, Çilingir Ohannes, Çopur Hüsnü, Dalgın Sarafim, Darphaneli Hâfız Efendi, Defterhâneli Şefik, Deli Hayri, Demirci Ohannes, Elmas, Enderunlu Hacı Bey, Enderunlu Hâfız, Enderunlu Hakkı, Kâtip Sâlih Efendi, Ömer Efendi, Tâhir Efendi gibi isimler belli başlı karagöz oyuncularını olarak dikkat çekerler.

Karagöz ve kukla güldürmek ve eğlendirmek gayelerini taşımakla beraber; gerek kahramanları gerek kurguları itibariyle terbiye edici bir nitelik taşır. Bu oyunlar; toplumdaki kurumlara ve belli tiplere keskin eleştiriler yöneltirler. Bu yolla aktüel yakalayan, değerlendiren ve hayata ayna tutan bir hüviyet arzederler.

4. Semâî Kahvehaneleri

1826 yılından itibaren varlığını gösteren “Semâî Kahvehaneleri veya Çalgılı Kahvehaneler” adıyla anılan kahvehanelerin toplumsal tabanı yeniçeriliğe dayanır. Bu mekânlar âşık edebiyatının beslediği ve asker-esnaf zümresinin ortaya çıkardığı bir kahvehane tipidir. XIX. yüzyıl başlarında asker-esnaf zümresinin yerini tulumbacılarla, külhanbeyleri almıştır. Açılış hazırlıklarına surre alayı merasiminin (Osmanlı padişahlarının her yıl hac zamanında Mekke ve Medine halkına dağıtılmak üzere özel bir alay tertip ederek gönderdikleri para ve hediyeler) ertesi günü faaliyete geçen bu kahveler; ramazan ayı boyunca açık tutulup arefe gününün akşamı kapanırlar (Evren 1996: 35).

Aynı yüzyılda Beşiktaş, Unkapanı ve Aksaray gibi semtlerde semâî kahvehaneleri bulunmakla beraber “âşıklar cemiyeti” diyebileceğimiz lonca teşkilâtı Tavukpazarı’nda kurulur. Bu loncanın başına, maaşını devletten alan bir “âşıklar kethüdâsı” tayin edilir. Bu kahvehanelere her sınıftan insan gelmekle beraber asıl müşterileri tulumbacı, arabacı ve sandalcı gibi esnaf zümresidir. Ramazan gecelerinde teravih namazından sonra başlayan eğlence sahura kadar devam eder. Bu mekânlardaki eğlencenin kendi içinde bir düzeni vardır. Önce çalgılar, oyun havaları, şarkı ve türkü çalmaya başlarlar. Kahvehanenin çığırkanı olan zat, bir semâî veya divan okuyarak ramazan boyunca devam edecek olan çalgı âlemini açar. Müşterilere “hoş geldin” anlamında bir iki mani söyler. Kahvehaneyi takdim ederek bu mekânın kimin tarafından hazırlanıp işletildiğini bildirir. XIX. yüzyılın başlarında bu mekânlara âşık tarzının hâkim olduğu görülür.

II. Abdülhamid döneminden itibaren alafranga müzik dinlenmeye başlanır. Alafranga müzik programına önce uvertür müzik olarak marş ve polkalarla (XIX. yüzyıl ortalarında bütün Avrupa’ya yayılan bir Polonya dansı) giriş yapılır. Sonra kantolar gelir ve arkasından alaturka oyun havaları dinlenir. Saz heyetinde klarnet, çığırta denilen ince tahta düdük, çifte nâra (çifte nakkâre) darbuka, zilli maşa gibi enstrümanlar bulunur. Marş, polka gibi Batı müziği türleri sayabileceğimiz parçaların icra edilmiş tarzında, o zamanın üst tabaka zevklerinin karikatürize edildiği görülür. Semâî kahvelerine özgü asıl program mani havasıyla başlar. Bu manileri meydan şairi denilen saz şairleri çalıp söylerler. Külhanbeyi tarzı mani söylemek bir ustalık ve zekâ işidir. Bu tarz İstanbul hayatının içinden doğan güçlü bir hiciv sanatı olup bir halk edebiyatı türü olan geleneksel manilerden farklıdır. Kafiyeli ve redifli mani türüne “ayaklı mani” adı verilir. Maniler kendilerine has bir makamla okunur. Ayrıca her maniye cevap olarak karşı mani okunur. Manileri koşma, semâî, yıldız, destan ve kalenderiler takip eder. Mani faslından sonra semâîler gelir.

Semâiden önce bir ara nağme çalınır. Aruz vezniyle yazılan semâiler de maniler gibi usulüne uygun okunur. Semâilerden sonra destanlar gelir. Tulumbacı-kabadayılar bir “kahvehane destan edebiyatı” yaratırlar. İstanbul’un gündelik hayatından alınmış konular ve tiplerin yanı sıra İstanbul yangınları, tramvaylar, vapurlar, II. Meşrutiyet’in hürriyet kahramanları bu türün içinde işlenirler. Yorgancı Sâdık destanı, Paşalimanı cinayeti destanı, (Vâsıf Hoca’nın ünlü tulumbacı Toygarlı Rızâ için yazdığı) Pamukçu İhsan Bey’in destanı, Komiser Hüsâmeddin’in destanı, Er-Avrat destanı, Çiroz Ali’nin ölüm destanı, Sandıkçı Şükri destanı, Feshane’de makine arasında kalıp parçalanan Âtîf’in destanı, Yemeñ destanı, Esrarkeşlerin destanı, Zampara destanı en popüler anlatılar olarak karşımıza çıkarlar.

Semâi kahvehanelerinde muamma denilen bir bilmece çeşidi, manzum olarak süslü bir levhaya yazılarak kahvehane duvarına asılır. Bazı muammalar ramazan boyunca çözülemediği takdirde, muammayı yazan âşık cevabı açıklar. Ayrıca muammayı asan kimseyi mani ile de mat etmek gerekir (Işın 1995: 237-258). Destanlardan sonra kalenderiler okunur. Hem hece hem de aruzla yazılan bu tür, üç ayrı kimse tarafından okunur. Bütün bu türlerden “külhanbeyi edebiyatı” diye adlandırılan bir halk edebiyatı türü doğar. Semâi kahvehanelerinde çiftetelli, köçek, ağırlama, kasap, düğün havası, helvacı, ayak havası (bir çeşit alaturka polka), bıçak oyunu ve zeybek gibi oyunlar da oynanır (Kaygılı 1937: 10-11). Önceleri âşık edebiyatı tarzının hâkim olduğu bu kahvelerde, II. Abdülhamid döneminden itibaren (1876-1908) alafranga müzik tarzının rağbet gördüğü söylenebilir.

1826 yılından sonra İstanbul’da Çemberlitaş civarı ve Tavukpazarı’nda rastladığımız **âşık kahvehaneleri**, âşıkların faaliyetlerini sürdürdüğü yerler olarak görülür. Bu tarihten sonra **semâi kahvehaneleri** denilen çalgılı kahvehaneler, İstanbul’un kültür hayatı içinde yer alırlar. Başta Şehzadebaşı olmak üzere Unkapanı, Defterdar, Eyüp, Halıcioğlu, Beyazıt, Çeşme Meydanı, Tophane, Fırzağa, Yeniçeşme, Kasımpaşa, Galata, Fındıklı, Beşiktaş’ta bulunur.

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında semâi kahvelerinin belli başlıları olarak Defterdar İskelesi’nde Kâhya İsmâil’in kahvehanesi, Balat Tulumbacı Kahvesi, Cibali’de Tulumbacı Kahvesi, Unkapanı kahvehaneleri, Küçükmustafa Paşa’da Tulumbacı Kahvesi, Beyazıt’ta köşklülerin kahvehanesi, Direklerarası’ndaki çalgılı kahvehaneler, Gedikpaşa’da At Arabacıları ve Tulumbacılar Kahvehanesi, Çukurçeşme’de Taşhan Kahvehanesi, Yusufpaşa’da Cimbon Ali’nin kahvehanesi, Şehremini’nde Saray Meydanı’nda pehlivanın Tulumbacı Kahvehanesi, Mevlevîhâne Tulumbacı Kahvehanesi, Karagümrük’te Uzun Ahmed’in kahvehanesi, Kasımpaşa’da Kâtip Ömer’in kahvehanesi, Horhor’da Abdullah’ın

kahvehanesi, Uzunyol'da Tosun'un kahvehanesi, Çeşme Meydanı'nda Hurşid'in kahvehanesi, Galata Yüksekaldırım'da yüksek kahvehane (Arap Hüseyin'in kahvehanesi olarak bilinir), Galata'da Hendek Tulumbacı Kahvehanesi (Bu kahvehaneyi Tulumbacı reisi Ahmed Reis idare ederdi). Beşiktaş'ta Paşa'nın kahvesi, Samanpazarı Kahvehanesi, Üsküdar İskelesi'nde meydan kahvehanesi, Pangaltı'da kalfanın kahvehanesi, Keçecilerli Ömer Reis'in kahvehanesi, Galip Ağa'nın kahvehanesi, Tophane Boğazkesen'de Edepsiz Süreyya'nın kahvehanesi, Fındıklı'da İsmâil Reis'in kahvehanesi, Beşiktaş Saman İskelesi'ndeki çalgılı kahvehane (meşhur manici Zil İzzet tarafından idare olunur), Kadıköyü'nde Muhittin Kâhya'nın, Üsküdar'da Vâsıf Hoca'nın kahvehanesi, Anadolu Hisarı'nda çalgılı kahve, Şehzadebaşı'nda Çukurçeşme'deki kahvehane (Kâtip Mahmud adında biri tarafından işletilir), Aksaray'da Kadayıfçı Ali'nin kahvehanesi, Divanyolu'nda Arnavut Mehmed'in çalgılı kahvehanesi, Unkapanı'nda çalgılı kahvehane (Halit Hoca işletir), Balat'ta İst-rati caddesindeki çalgılı kahvehane (Laz Yâkup tarafından idare olunur). Halıoğlu'ndaki çalgılı kahvehane (Dolmacı Mihran adlı bir Ermeni'ye aittir. Ermeni meydan şairleri Ermeni ağzı denilen bir usulle semâi okurlardı), Kasımpaşa'da Dereboyu'ndaki çalgılı kahvehane (Midyeci Süleyman adlı biri tarafından idare edilir), Galata Çeşme Meydanı'ndaki çalgılı kahvehane (tulumbacı reisi Galip Reis tarafından idare olunur), Galata Hendek'teki çalgılı kahvehane (Tulumbacı reisi Ahmed Reis işletir) (Evren 1996: 42-43), Yakomi'nin çalgılı kahvehanesi (Aktaş 1007: 228-229).

Bu kahvehanelerin içinde en şöhretlisi Fâik Bey adlı bir tulumbacı tarafından donatılan **Hendek Tulumbacı Kahvehanesi**, en güzeli ve ferahı ise **Paşanın Kahvesi'dir** (Koçu 1985: 16-19; Bayrı 1951: 65-67; Ataman 2006: 57). Bu kahvelerin sonuncusu Cumhuriyet'in ilk yıllarında ayakta olan **Eyüp Defderdar İskelesi'ndeki çalgılı kahvedir** (Kâhya İsmâil tarafından işletilir) (Toros 1998: 77).

Bu kahvehaneler her sınıftan insanın, halkın ve münevverin bir araya gelip kenetlendiği mahallerdir. Halk kültür ve irfanı bu yerlerde, birçok edebî tür vasıtasıyla saza ve söze gelir. Halkın hayat felsefesi, değerler sistemi, aktüel algılayış ve yorumlayış bu mekânlarda mayalanır. Kendiliğinden ortaya çıkan bu tabii alışveriş, bu beşerî paylaşım sayesinde ortaya çıkan kolektif şuur ve kolektif ruhun bir yansıması olarak bir kamu vicdanı oluşur. Bu itibarla bu kahvehanelerin bir eğlenme, dinlenme, mahalli olmaktan çok öte bir informel eğitim muhitleri olma özelliği taşıdığını söyleyebiliriz.

Sonuç

Bilindiği gibi yazı bir tespit, sohbet ise bir iletişimdir. Sohbette aynı havanın duygu ve fikrin paylaşılması, paylaşırken birbirine çarpıp kırılan dalgalar gibi büyüyerek yayılması söz konusudur. Sözlü kültürün çok daha etkili olduğu toplumumuzda, sohbet geleneği, insanımızın kıvam bulmasında yapıcı bir rol oynamıştır. Yahya Kemal medeniyetimizi “sohbet medeniyeti” olarak adlandırır. Sohbet için teklifsiz, zahmetsiz bir ortam oluşturan kahvehaneler; böylesine bir paylaşım için çok uygun bir zemin oluştururlar. Bazan da bir fasıl heyetini, bir karagözü, bir meğdahı bir arada seyredebilirler.

Dostâne ilişkilerin kurulması, bilgi aktarımının sağlanması, heveslerin uyanması, rekabet duygusuyla kamçılanma, muhatap bulabilme, beğenilmek endişe ve zevki, toplumda bir yer edinme çabası gibi hususlar insanları besler geliştirir ve yaşatır. Bu hususta çevrenin fert üzerindeki gizli, mânevî baskısının zorlayıcılığı kadar; zemin hazırlama ve özendirme yoluyla insanı kendini kendine uyandırma, farketme tesiri de inkâr edilemez.

Bu meclislerde meseleleri ehil kimselerin, bir “mîr-i kelâm”ın ağızından dinleyen insanlar; bilgi hamulesini, tecrübeyle sentezlenmiş olarak doğrudan doğruya alırlar. Bu konuda “İlmin zekâtı öğretmektir” sözünü hayata geçiren insanımız, bilgisini aktarmakta, bir ibadet lezzeti bulur. Meslekî ve sosyal dayanışma, karışıp kaynaşma, bir çeşit örgütlenme mahalli olan bu yerler; bilgiyi, sohbet havası içinde zorlanmadan verdiği için daha pedagojik bir veçhe kazanır. Hasbî bir talep yaratma yoluyla insanın kendisini inşasına, dolayısıyla bir medeniyetin kendisini inşasına imkân sağlayan bu mahfiller; ferdin rol model ihtiyacına da cevap verirler. Verenin de alanın da tamamen amatör bir ruh hali içinde gerçekleştirdiği bu bilgi akışı, profesyonellerin yetişmesi için çok uygun bir zemin oluşturur.

Kültür tarihimiz içinde auto-didact insanların çokluğu, bu kendi kendine işleyen ve resmî kaydı olmayan usta çırak ilişkisine bağlıdır. Bu mahfillerde sinerji dediğimiz bir ortak enerji açığa çıkar ki, bu enerji kişiden kişiye akışkanlığı olan bir itici güç oluşturur. Bu yolla ortaya çıkan enerjinin; yaratıcı hamleler yapabilme konusunda yönlendirici bir atmosfer oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Bir edebî muhit, bir sohbet ortamı olarak bu mekânlar, üniform bir insan tipine değil; farklı kültürel birikimlere sahip, farklı yaş ve donanımlardaki, farklı sosyal seviyelerdeki insanlara hitap eder. Sadece akademik anlamda bilgi aktarmakla kalmaz; insanı belli bir üslûp ve irfan potası içinde kavrayıp kuşatır. Bu itibarla çok yönlü getirileri olan bu geleneğin yaşatılması beklenir.

Kahvehaneler; geleneksel Türk temaşa sanatlarının yaşatıldığı bir mekân olarak da büyük bir önem arzederler. Eğlendirmek yoluyla eğitmek, dolaylı yoldan eğitmek çok daha etkin bir eğitim metodudur. Fert, bir taraftan kurguların içine yerleştirilmiş evrensel doğruların yanı sıra, kendi dinî ve millî değerleriyle yüz yüze gelirken; bir taraftan da başka kahramanların şahsında kendi eksik ve kusurlarıyla karşılaşarak kendini daha şuurlu bir biçimde farkeder. Kendine uyanmak dediğimiz şey, içten içe büyümenin gelişip olgunlaşmanın da kapılarını aralar.

Kolay ulaşılabilen, az masraflı bu mekânlar, birer sosyal etkileşim alanı olma görevini ifa etmişlerdir. Bu itibarla bu mekânların kültür tarihimiz içinde kayda değer bir önemi olduğunu ifade edebiliriz.

Kaynakça:

- Açıkgöz, Namık (1992), "Kahve Etrafında Teşekkül Eden Edebî Kamuyu", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Ocak 1992, nr. 1, 25-39.
- Ahmet Rasim (1980), *Muharrir Şair Edip*, Tercüman 1001 Temel Eser, haz. Kâzım Yetiş, İstanbul.
- Ahmet Rasim (2004), *Şehir Mektupları*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1961.
- Akozan, Sıdkı (1936), "Küllüknâme", *Küllük Dergisi*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul.
- Aksel, Melik (1964), "Kahve ve Kahvehaneler", *Türk Folklor Araştırmaları*, Aralık 1964, nr. 85, 3589-3591.
- Aksel, Melik (1972), "Son Devrin İki Meşhur Meddahı ve Satıcıları", *Türk Folklor Araştırmaları*, Eylül 1972, XIV, sayı 278, 6412-14.
- Aktaş, Şerif (1997), *Ahmet Rasim'in Eserlerinde İstanbul*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 228-229.
- Alçın, Sami (2002), "XIX. Yüzyıl Osmanlı Kahvehanelerinin Eğitim Açısından Fonksiyonları", yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Alus, Sermet Muhtar (1995), *İstanbul Kazan Ben Kepçe*, İletişim Yayınları, s. 103-104.
- Alus, Sermet Muhtar (2005), *İstanbul'da Meşrutiyet'ten Evvel Edebî Sohbetler ve Tahsin Nahid'in Evinde İçtimalar (30 Sene Evvel İstanbul)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- And, Metin (1985), "İslâm Ülkelerinde Gösterim Niteliğinde Hikâye Anlatımı", *Tarih ve Toplum*, Aralık 1985, 9-15.

- And, metin (1968), "Geçen Yüzyılda İstanbul'da Kukla", *Türk Folklor Araştırmaları*, Şubat 1968, nr. 222, 4631-4634.
- And, metin (1969a), "Eski İstanbul'da Meddah Kahveleri", *Folklor*, Temmuz 1969, yıl 1, sayı 3, 7-8.
- And, Metin (1969b), *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, Bilig Yayınevi, Ankara.
- Ataman, Sadi Yaver (2006), *Türk İstanbul*, haz. Süleyman Şenel, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul s. 51-91.
- Ayvazoğlu, Beşir (2003), *Divanyolu, Bir Caddenin Hikâyesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, s. 83-97.
- Ayvazoğlu, Beşir (2009), *Dersaadet'in Kalbi Beyazıt*, Heyemola Yayınları, İstanbul, s. 126-153.
- Bayrı, Mehmet Halit (1950), *Meydan Şairlerinden Birkaçı*, Haziran 1950, sayı 11, s. 182-183.
- Bayrı, Mehmet Halit (1951), *Yer Adları ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul*, Hayat Yayınları, İstanbul.
- Beyatlı, Yahya Kemal (1964), *Aziz İstanbul*, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Birsel, Salah (1975), *Kahveler Kitabı*, Koza Yayınları, İstanbul.
- Birsel, Salah (1981), *Ah Beyoğlu, Vah Beyoğlu*, Karacan Yayınları, İstanbul.
- Canberk Eray (2006), *Eski Kadıköy'den Perşembeciler'e*, Kitaplık, sayı 90, Ocak 2006, s. 98.
- D'Ohsson, Muradgea, *XVIII: Yüzyıl Türkiyesi'nde Örf ve Âdetler*, çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, 55-61.
- Danişmend, İsmail Hami (1952), "Osmanlı Keyfinin Dört Unsuru", *Millîyet*, 24 Mayıs, 4.
- Desmet Hélena - Grégoire François Georgeon (1999), *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, çev. Meltem Atik, Esra Özdoğan Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 33-87
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (1994), "Kahvehaneler", Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, IV, İstanbul, 386-391.
- Ebüzziyâ Tevfik (1912b), "Kahvehaneler", *Mecmûa-i Ebüzziyâ*, nr. 131, 5 Safer 1330/25.
- Ebüzziyâ, Tevfik (1912a), "Kahvehaneler", *Mecmûa-i Ebüzziyâ*, nr. 129, 21 Muharrem 1330/11.

- Elgin, Ahmet Güner, *Beyazıt'ta Bir Akademi: Marmara Kiraathanesi*, Kitap-lık 90, Ocak 2006, s. 90-93.
- Evren, Burçak (1996a), *Semâî Kahveleri*, Tombak, sayı 2, s. 34-43.
- Evren, Burçak (1996b), *Eski İstanbul'da Kahvehaneler*, Ad Yayıncılık, s. 63-217.
- Güntekin, Reşat Nuri (1929), *Fransız Edebiyatı Antolojisi*, II, İstanbul Yayınları, İstanbul.
- Gürsoy, Belkıs Altunış (1996), "XV. Yüzyıldan İtibaren İstanbul'daki Edebî Muhitlere Genel Bir Bakış", *Bilgi Dergisi*, Yaz 1996, sayı 2, 188-202.
- Gürsoy, Belkıs Altunış (2001), *Hüseyin Suad Yalçın Hayatı ve Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Güvemli, Zahir (1940), "Küllükoloji", *Küllük Dergisi*, sayı 1, İstanbul.
- Işın, Ekrem (1995), *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 237-258.
- İbnülemin Mahmut Kemal (1982), *Son Asır Türk Şairleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İpekten, Haluk (1969), *Türk Edebiyatında Edebî Muhitler (XV-XVI. Asırlar)*, Erzurum.
- İşli, Nedret (2006), *Edebiyatçıların Buluştuğu Yer: Küllük Kahvesi*, Kitap-lık 90, Ocak 2006.
- Kaygılı, Osman Cemal (1937), *İstanbul'da Semâî Kahveleri ve Meydan Şairleri*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 5-25.
- Kocabaşoğlu, Uygur (1984), "İlk Kiraathanenin Açılışı", *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1984, 65-67.
- Koçu, Reşat Ekrem (1950), *Osmanlı Tarihinde Yasaklar: "Kahve Yasası"*, Şaka Matbaası, İstanbul.
- Koçu, Reşat Ekrem (1985), "Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler: Bilgiler Kahve III", *Tarih ve Toplum*, III, 16-19.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad (1925), "Türkler'de Halk Hikâyeciliği", *Türkiyât Mecmuası*, I, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1-44.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad (1926), "Türkler'de Halk Hikâyeciliği", *Türkiyât Mecmuası*, I, Devlet Matbaası, İstanbul, 430-434.
- Lagarde, Andre- Michard, Laurent (1966), *XVII. Siécle Les Grands Auteurs François du Programme*, Bordas.

- Nerval, Gérard de (1974), *Muhteşem İstanbul*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 101-103.
- Nevzad Sudî (2004), *Küllük Anıları*, Mephisto Yayınları, İstanbul.
- Okay, Orhan (2002), *Bir Başka İstanbul*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 211-215.
- Okay, Orhan (2004), *Yavru'nun Çayhanesi'nde*, *Ehli Keyfın Kitabı*, haz. Fatih Tıǧlı, Kitabevi Yayınları, 277-279.
- Ortaç, Yusuf Ziya (1966), *Bizim Yokuş*, Akbaba Yayınları, İstanbul.
- Ozansoy, Halit Fahri (1968), *Eski İstanbul Ramazanları*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 75-78.
- Ozansoy, Halit Fahri (1970), *Edebiyatçılar Çevremde*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara.
- Ozansoy, Halit Fahri (1970), *Edebiyatçılar Geçiyor*, Kanaat Kitabevi, İstanbul.
- Rado Şevket (1976), "İstanbul'daki Namlı Kahvehaneler", *Hayat Tarih Mecmuası*, 1 Aralık 1976, 9-11.
- Rado, Şevket (1977), "Sanatkârlar ve Kahveler", *Hayat Tarih Mecmuası*, 1 Ocak 1977, I, sayı 1, yıl 13, 1-15.
- Rado, Şevket (1977), "Sanatkârlar ve Kahveler", *Hayat Tarih Mecmuası*, 1 Ocak 1977, yıl 13, I, sayı 1, 13-15.
- Sema, Sadri (2002), *Eski İstanbul Hatıraları*, Ali Çoruk, Kitabevi, İstanbul.
- Sevengil, Refik Ahmet (1927), *Eski İstanbul Nasıl Eğleniyordu?*, Sühulet Kitabevi, İstanbul.
- Sevengil, Refik Ahmet (1936), "Eski İstanbul Kahvehaneleri", *Akşam Gazetesi*, 24 Şubat, 4.
- Sönmez Sevengül, *Nisuz'da Buluşalım*, Kitaplık, sayı 90, Ocak 2006.
- Taha Toros (1998), *Kahvenin Öyküsü*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 53-85.
- Talu, Ercüment Ekrem (2005), *Geçmiş Zaman Olur ki, (Anılar)*, haz. Ercüment Ekrem Talu, Hece Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1967), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Tanyol, Cahit (1999), "Nisuz Şair Buluşmaları", *E*, sayı 5, Ağustos 1999, s. 26-27.

Turgut, Naciye (2007), "Bir zamanlar Üsküdar'dan Tarihe Düşen Notlar: Çiçekçi Kahvehanesi", *Üsküdar Sempozyumu IV*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, s. 77-89.

Uçman Abdullah (2004), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İstanbul'da İlim ve Kültür Hayatı, İstanbul Şehir ve Medeniyet*, Klasik Yayınları, İstanbul.

Uraz, Murat (1978), "Halk hikâyecileri ve Hikâyeleri, Kıssahanlar, Şetahlar, Meddahlar", *Türk Folklor Araştırmaları*, Aralık 1978, 8535-8539.

Ünal, Ertan (1966), "İstanbul'da İlk Kahveler", *Hayat Tarih Mecmuası*, 1 Haziran 1966, I, 22-29.

Ünver, A. Süheyl (1963), "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler", *Türk Et-nografya Dergisi*, sayı 5, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 39-84.

Ünver, A.Süheyl (1979), "Yayın Hayatımızda Önemli Yeri Olan Sarafim Kırathanesi", *Bellekten*, 43, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 481-48.

Ünver, Süheyl (1963), "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler", *Türk Et-nografya Dergisi*, nr. 5, 39-84.

Ünver, Süheyl (1979), "Yayın Hayatımızda Önemli Yeri Olan Sarrafim Kırathanesi", *Bellekten*, 433, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 481-488.

* Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi öğretim üyesi.

ABSTRACT

A Culture in the 19th and 20th Centuries: Art and Literature Oriented Coffee-House of Istanbul

Coffee-houses, which were first opened in Istanbul in the 16th century, although occasionally closed as they were regarded harmful, when considered generally are understood to have provided noteworthy benefits. Even since the beginning periods, they had been tried to be transformed to reading-houses; in order to promote reading habit, newspapers, magazines and books had been kept in these places.

Coffee-houses of Istanbul, because of being public places where our people could meet with their friends as well as in their houses, have real merit. One of the building stones of our culture is the tradition of conversation. Coffee-houses have

the quality of being meeting places where conversations on literary and scientific issues could be made.

Different generations, people from various cultures and social status encounter in these places and come across an area of exchange of knowledge, a social and cultural interaction. For people who are interested in literature, a lot of coffee-houses in Istanbul are seen as literary circles. Coffee-houses, where folk stories have been narrated, attract attention as places where the convention of panegyricism are maintained. Coffee-houses which we name as celestial ("semai") become settings where works of minstrelsy are read and sang. In these places a new literary genre, which we call as literature of "külhanbeyi", appears.

Samples of traditional Turkish theatre such as tuluat (improvisations), "karagöz" and "kukla" (puppet show) are staged in the coffee-houses. Turkish classical and folk musicians have also performed in these places from time to time. For all these reasons, these coffee-houses have a special value in terms of cultural story of Istanbul.

Key words: Istanbul XIX and XX. centuries, coffee-house, literary circle, minstrelsy, panegyrist (meddah), karagöz, puppet (kukla), Turkish music.